

Η Καντιανή Θεώρηση

Κώστας Παγωνδιώτης

<i>Πρόλογος</i> -----	1
1. Τα κύρια φιλοσοφικά ρεύματα πριν τον Kant. -----	1
2. Τα τρία είδη των κρίσεων -----	2
3. Αισθητικότητα-Διάνοια -----	2
4. Αναλυτικές-Συνθετικές κρίσεις-----	3
5. A priori - a posteriori-----	3
6. Φαινόμενα-πράγματα καθ'εαυτά -----	4
7. Η σημασία της διάκρισης σε φαινόμενα και νοούμενα: Η δυνατότητα a priori γνώσης-----	4
8. Τα a priori «στοιχεία» της Αισθητικότητας-----	5
9. Τα a priori «στοιχεία» της διάνοιας-----	6
10. Η Φαντασία: μια τρίτη πηγή της ανθρώπινης γνώσης. Η σχηματοποίηση -----	6
11. Οι θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας: αυτό που πάντα ήδη γνωρίζουμε για τα πράγματα -----	7
12. Ο Λόγος-----	10
13. Η διάκριση ανάμεσα στη φιλοσοφική και τη μαθηματική γνώση. Η έννοια της κατασκευής. -----	13
Σχόλιο για τον Kant και τις μη-ευκλείδειες γεωμετρίες-----	17
<i>Βιβλιογραφία</i> -----	17
Πίνακας -Η Αρχιτεκτονική της Κριτικής του Καθαρού Λόγου -----	19

Η Καντιανή Θεώρηση

Πρόλογος

Ο Immanuel Kant (1724 - 1804) ήταν ένας φιλόσοφος που έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τα πολιτικά πράγματα της εποχής του συμμετέχοντας στο κίνημα του διαφωτισμού μέσα από πολιτικά κείμενα και συζητήσεις. Αν και δεν ταξίδεψε έξω από τη γενέτειρά του - το Königsberg, η επιρροή του απλώθηκε σ' ολόκληρη τη Γερμανία. Παροιμιώδης έχει μείνει η σοβαρότητα, η εργατικότητα και η ακρίβεια που χαρακτήριζαν τη ζωή του. Παρακολούθησε από κοντά τις εξελίξεις στη νευτώνεια φυσική και τα μαθηματικά, και ασχολήθηκε επίσης με την θεολογία, την ανθρωπολογία και την φυσική γεωγραφία.

Το φιλοσοφικό του έργο χωρίζεται σε δύο περιόδους: την προκριτική περίοδο (περίπου μέχρι τα τέλη της δεκαετίας 1770-80) και την κριτική περίοδο (μέχρι το τέλος της ζωής του). Στο παρόν κείμενο θα ασχοληθούμε με τη δεύτερη περίοδο. Ο Kant, ακολουθώντας τη διάκριση του ψυχικού βίου σε *διάνοια*, *βούληση* και *συναίσθημα*¹, ανέπτυξε ένα εντυπωσιακό φιλοσοφικό σύστημα που υποδιαιρείται, αντίστοιχα, σε ένα θεωρητικό, ένα πρακτικό και ένα αισθητικό μέρος. Το πρώτο αναπτύσσεται στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* (1781) και αφορά τις αρχές της γνώσης, το δεύτερο αναπτύσσεται στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* (1788) και αφορά τις αρχές της ηθικότητας και το τρίτο αναπτύσσεται στην *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (1790) και αφορά τις αρχές που διέπουν τη συναισθηματική επενέργεια των πραγμάτων στο λόγο². Σε ό,τι ακολουθεί θα εξετάσουμε την πρώτη Κριτική, η οποία συνέβαλε με καθοριστικό τρόπο στη διάκριση της φιλοσοφίας από την επιστήμη.

1. Τα κύρια φιλοσοφικά ρεύματα πριν τον Kant.

Πριν από τον Kant, οι κυρίαρχες φιλοσοφικές προσεγγίσεις ήταν, από τη μια, ο *εμπειρισμός*, με εκπροσώπους τον Berkeley, τον Locke και τον Hume, και, από την άλλη, ο *ορθολογισμός* με εκπροσώπους τον Descartes, τον Spinoza και τον Leibniz. Οι ορθολογιστές, στην προσπάθειά τους να δώσουν μια απάντηση στο θεμελιακό ερώτημα «*Ποια είναι η πηγή της γνώσης;*» υποστήριζαν τη θέση ότι *η γνώση βασίζεται στο λόγο* ενώ οι εμπειριστές, αντίθετα, τη θέση ότι *η γνώση βασίζεται στην αισθητηριακή εμπειρία*. Ο Kant ανέπτυξε την κριτική του φιλοσοφία ως μια απάντηση στο δογματισμό τόσο του ορθολογισμού όσο και του εμπειρισμού. Αν μπορούσαμε να διατυπώσουμε σε μια πρόταση την απάντησή του, θα λέγαμε ότι για τον Kant *η γνώση είναι το προϊόν της σύνθεσης διάνοιας και αισθητικότητας*. Ωστόσο, ο Kant για να απαντήσει, τροποποιεί και την ίδια την ερώτηση. Το ερώτημα για αυτόν είναι: «*Πώς είναι δυνατή η a priori γνώση;*». Ο Kant, ζώντας σε μια εποχή συνεχούς παραγωγής νέας γνώσης από τη ραγδαία ανάπτυξη της νέας φυσικής και των μαθηματικών, δέχεται ως δεδομένη την εγκυρότητά της και εξετάζει πώς αυτή είναι δυνατή. Δεν αναζητεί ένα θεμέλιο της γνώσης υπό την κλασική έννοια - δηλαδή, κάποιο πραγματικό ον, όπως τα εμπειρικά αντικείμενα ή το cogito, αλλά ένα *υπερβατολογικό*³ θεμέλιο, δηλαδή τις συνθήκες δυνατότητας που πρέπει να πληροί ο νους για να μπορούμε να γνωρίζουμε. Απαντώντας σ' αυτό το ερώτημα, ο Kant δίνει ταυτόχρονα απάντηση και στο κριτικό ερώτημα «*Τι μπορώ να γνωρίζω;*». *Κριτική* θα πει *περιορισμός*, *αυτοπεριορισμός του λόγου ως προς τη δογματική του χρήση* - όπως

¹ Βλ. Windelband & Heimsöeth 1985, τόμος Β', σελ. 304

² Βλ. Windelband & Heimsöeth 1985, τόμος Γ', σελ. 18

³ Περισσότερα για τον όρο «υπερβατολογικός» θα ειπωθούν στη συνέχεια. Βλ. ειδικότερα την υποσημείωση 21.

αυτή συνέβαινε στην προκαντιανή μεταφυσική. Έτσι, ο στόχος της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου*, πιο αναλυτικά διατυπωμένος, είναι να απαντήσει στα ερωτήματα:

«Πώς είναι δυνατά τα καθαρὰ μαθηματικά;» (B20)

«Πώς είναι δυνατή η καθαρὴ φυσική;» (B20)

«Πώς είναι δυνατή η μεταφυσική ως επιστήμη;» (B22)

Με την ορολογία του Kant και τα τρία αυτά ερωτήματα ανάγονται στο ερώτημα: «Πώς είναι δυνατές οι *a priori* συνθετικές κρίσεις;» (B19)

2. Τα τρία είδη των κρίσεων

Στην προκαντιανή μεταφυσική οι κρίσεις ήταν δύο ειδών:

1. *αναλυτικές κρίσεις*, δηλαδή κρίσεις αληθείς σε όλους τους δυνατούς κόσμους (Leibniz) (των οποίων οι αρνήσεις, κατά συνέπεια, δεν είναι αληθείς σε κανένα δυνατό κόσμο).
2. *ενδεχομενικές κρίσεις*, δηλαδή κρίσεις που είναι άλλοτε αληθείς και άλλοτε ψευδείς - κρίσεις που εξαρτώνται από την εμπειρία (θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε και *εμπειρικές κρίσεις*)⁴

Ο Kant ανακαλύπτει ένα νέο είδος κρίσεων, τις *a priori* συνθετικές κρίσεις. Συγκεκριμένα, κατ' αυτόν, οι κρίσεις είναι τριών ειδών:

1. *Αναλυτικές κρίσεις*
2. *Συνθετικές a posteriori* κρίσεις
3. *Συνθετικές a priori* κρίσεις

Για να γίνει κατανοητός ο τριπλός αυτός χωρισμός θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε τις διακρίσεις ανάμεσα σε διάνοια και αισθητικότητα, αναλυτικό/συνθετικό, *a priori/a posteriori* και φαινόμενα / πράγματα καθεαυτά.

3. Αισθητικότητα-Διάνοια

Ο Kant από την αρχή της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου* διαχωρίζει την αίσθηση (αισθητικότητα) από τη διάνοια και τονίζει παράλληλα την ίση σημασία τους ως πηγών της ανθρώπινης γνώσης. Εκείνο που διακρίνει, κατά τον Kant, την αισθητικότητα από τη διάνοια είναι η διαφορετική της λειτουργία⁵. Η αισθητικότητα είναι η ικανότητα του πνεύματος να προσλαμβάνει παραστάσεις, εφόσον κατά κάποιο τρόπο κάτι επενεργεί πάνω σ' αυτό. Οι παραστάσεις αυτές είναι ατομικές και ονομάζονται *εποπτείες*. Ενώ η διάνοια είναι η ικανότητα του πνεύματος που επιτρέπει να συντίθενται οι παραστάσεις μέσω ορισμένων κανόνων ώστε να δίδονται *έννοιες*, δηλαδή παραστάσεις με ενότητα και καθολικότητα. Η αισθητικότητα χαρακτηρίζεται από *δεκτικότητα*, ενώ η διάνοια από *αυτενέργεια*. «Σε καμιά απ' αυτές τις δύο ικανότητες, λοιπόν, δεν πρέπει να δίνεται μεγαλύτερη προτίμηση από την άλλη. Χωρίς αισθητικότητα δεν θα μας δινόταν κανένα αντικείμενο και χωρίς τη διάνοια δε θα μπορούσε να νοηθεί κανένα απ' αυτά... Μόνο από την ένωσή τους μπορεί να εκπηγάσει γνώση» (B75). «Κάθε νοητική ενέργεια πρέπει είτε απευθείας (άμεσα) είτε με πλάγιο τρόπο (έμμεσα) να αναφέρεται τελικά, μέσω ορισμένων γνωρισμάτων, σε εποπτείες και, κατά συνέπεια, για μας [τους ανθρώπους] στην αισθητικότητά μας, γιατί κανένα αντικείμενο δεν μπορεί να μας είναι δεδομένο με κανένα άλλο τρόπο»

⁴ Στην εμπειριστική παράδοση μια αντίστοιχη διάκριση που συναντάμε είναι αυτή ανάμεσα σε matters of fact και relation of ideas (Hume)

⁵ Διαφοροποιώντας τη θέση του από τη φιλοσοφία του Leibniz και του Wolff τονίζει ότι αυτή «είδε όλες τις έρευνες τις σχετικές με τη φύση και την πηγή των γνώσεών μας από μια εντελώς εσφαλμένη σκοπιά, επειδή θεωρούσε τη διαφορά της αισθητικότητας από το νοητικό μόνο ως λογική, ενώ αυτή είναι πασιδηλά υπερβατολογική και δεν αφορά απλώς το είδος της σαφήνειας ή της ασάφειάς των, αλλά την πηγή και το περιεχόμενο της μιας ή της άλλης» (A44)

(B33). «Ούτε έννοιες χωρίς αντίστοιχη προς αυτές εποπτεία, ούτε εποπτεία χωρίς έννοιες μπορούν να προσπορίσουν γνώση» (B74).

4. Αναλυτικές-Συνθετικές κρίσεις

Για τον Kant λοιπόν, η γνώση προέρχεται από τη σύνθεση των εποπτειών με τους κανόνες της διάνοιας. Μόνο έτσι προκύπτει η εμπειρία⁶ των αντικειμένων. Στο επίπεδο των κρίσεων, το ίδιο πράγμα σημαίνει ότι η διεύρυνση της γνώσης γίνεται με συνθετικές κρίσεις, σε αντίθεση προς τις αναλυτικές κρίσεις που απλώς διασαφηνίζουν την ήδη δεδομένη γνώση που περιέχεται μέσα στις αναλυόμενες έννοιες. Η σύνθεση πάντα προηγείται της ανάλυσης⁷. Η γνώση που προκύπτει από τη σύνθεση «μπορεί στην αρχή να είναι ακατέργαστη και συγκεχυμένη και, κατά συνέπεια, να έχει ανάγκη της αναλύσεως· όμως μόνο η σύνθεση είναι πραγματικά εκείνο που συνάγει κατ' ουσία τα στοιχεία σε γνώσεις και τα συνενώνει σε κάποιο περιεχόμενο· άρα είναι το πρώτο στο οποίο πρέπει να συγκεντρώσουμε την προσοχή μας, άμα θέλουμε να εκφέρουμε κρίση για την αρχική πηγή της γνώσεώς μας.» (B103)

Έτσι, όλες οι εμπειρικές κρίσεις είναι κατά τον Kant συνθετικές κρίσεις. Για παράδειγμα η κρίση «ο πίνακας είναι μαύρος» είναι συνθετική γιατί το κατηγορήμα «μαύρος» δεν περιέχεται/νοείται μέσα στην έννοια «πίνακας». Συνεπώς, εκτός από την έννοια του πίνακα θα πρέπει να έχουμε και κάτι άλλο ακόμα X (μη εννοιολογικό), πάνω στο οποίο θα στηριχτεί η διάνοιά μας για να αναγνωρίσει ότι το κατηγορήμα «μαύρος», που δεν περιέχεται στην έννοια αυτή, ωστόσο της ανήκει. Αυτό το X είναι η εποπτεία του πίνακα (η οποία δεν περιέχεται στην παράσταση της έννοιας «πίνακας») πάνω στην οποία βασίζεται η δυνατότητα της συνθέσεως του κατηγορουμένου «μαύρος» με την έννοια «πίνακας».

Για να εκφέρουμε, λοιπόν, μια εμπειρική κρίση πρέπει να καταφύγουμε αναγκαστικά στην εμπειρία. Όλες οι εμπειρικές κρίσεις είναι συνθετικές (a posteriori). Αλλά και όλες οι μαθηματικές κρίσεις είναι, κατά τον Kant, συνθετικές (a priori). Για παράδειγμα, η πρόταση «η ευθεία γραμμή ανάμεσα σε δύο σημεία είναι η πιο σύντομη» (B16) είναι συνθετική. «Γιατί η έννοια *ευθύ* δεν περιέχει τίποτα σχετικό με το μέγεθος, παρά μόνο ποιότητα. Άρα η έννοια του πιο σύντομου αποτελεί πέρα για πέρα προσθήκη και δεν μπορεί να αντληθεί με καμιά ανάλυση από την έννοια της ευθείας γραμμής. Εδώ, λοιπόν, πρέπει να καταφύγει κανένας στη βοήθεια της εποπτείας που μόνο χάρη σ' αυτή είναι η σύνθεση δυνατή» (B16)

5. A priori - a posteriori

Πέρα από τη θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα σε συνθετικές και αναλυτικές κρίσεις, μια άλλη πολύ σημαντική διάκριση είναι αυτή ανάμεσα σε a priori και a posteriori. Το a priori - εκ των προτέρων, «δεν έχει στο έργο του Kant χρονικό νόημα. A priori θα πει άσχετα και ανεξάρτητα από κάθε εμπειρία. Το απριωρικό ταυτίζεται με το καθαρό και αντιτίθεται στο εμπειρικό»⁸ - το a posteriori.

⁶ Εδώ με την έννοια της γνώσης.

⁷ Η άρνηση αυτής της θέσης και η συνακόλουθη απαξίωση της εποπτείας αποτελούν συστατικά στοιχεία της αναλυτικής φιλοσοφίας, τουλάχιστον στο ξεκίνημά της (βλ. Coffa 1991). Ένα ερώτημα, ωστόσο, που μπορεί να τεθεί είναι αν έχει καν νόημα να μιλάμε για τη δυνατότητα ανάλυσης χωρίς τη βοήθεια κάποιας εποπτείας (ή με πιο σύγχρονους όρους, χωρίς τη βοήθεια κάποιου μη-προτασιακού περιεχομένου);

⁸ Από τα σχόλια του Γ. Τζαβάρα στα *Προλεγόμενα* σελ. 28. Παρότι δεν είναι απόλυτα ακριβές ότι το a priori ταυτίζεται με το καθαρό (βλ. π.χ. «από τις a priori ονομάζονται πάλι καθαρές εκείνες που είναι

Ο Kant από την αρχή της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου* τονίζει ότι δεν πηγάζει κάθε γνώση μας από την εμπειρία. Στο B1 λέει «[Το] ότι κάθε γνώση μας αρχίζει με την εμπειρία, αυτό δεν επιδέχεται καμιά αμφιβολία . . . Από την άποψη του χρόνου δεν έχουμε καμιά γνώση μέσα μας που να προηγείται από την εμπειρία, όλες αρχίζουν μ' αυτήν. Αλλά κι αν ακόμα κάθε γνώση μας πρωταρχίζει με την εμπειρία, αυτό δεν σημαίνει ότι και κάθε μια πηγάζει από την εμπειρία» (B1). Το ότι η μεταφυσική γνώση είναι a priori δεν σημαίνει, λοιπόν, ότι μας είναι έμφυτη. Ο Kant αρνείται κατηγορηματικά ότι μπορεί να υπάρχει έμφυτη γνώση. Ο Kant δεν εξετάζει τη γένεση της εμπειρίας, αλλά αυτό που ενυπάρχει στην εμπειρία και μάλιστα a priori.

6. Φαινόμενα-πράγματα καθ'εαυτά

Τι μπορεί όμως να είναι a priori δηλαδή ανεξάρτητο από κάθε εμπειρία; Δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο από τον τρόπο που εμείς πάντα ήδη εκ των προτέρων επεμβαίνουμε πάνω στα πράγματα: «από τα πράγματα νοούμε a priori μονάχα εκείνο που εμείς οι ίδιοι θέτουμε μέσα σ'αυτά»⁹ Για το λόγο αυτό ο Kant εισάγει τη διάκριση ανάμεσα στα πράγματα καθεαυτά και τα φαινόμενα. Τα πράγματα, στο βαθμό που γίνονται αντικείμενα των αισθήσεών μας, είναι φαινόμενα. Είναι αδύνατο να γνωρίσουμε τα πράγματα καθεαυτά. Ο Kant υποστηρίζει ότι το μοναδικό αντικείμενο της ανθρώπινης γνώσης, είναι η εμπειρία δηλαδή τα φαινόμενα. Παρ' όλα αυτά μπορούμε να νοήσουμε ότι τα πράγματα είναι διαφορετικά απ' ό,τι μας φαίνονται, γι' αυτό ο Kant ονομάζει τα πράγματα καθεαυτά και νοούμενα. Η λέξη αυτή χρησιμοποιείται με αρνητική σημασία, νοούμενα είναι όλα τα πράγματα που δεν μπορούν ποτέ να γίνουν αντικείμενα της κατ' αίσθηση εποπτείας. Έτσι στο B311 ο Kant γράφει «Η διαίρεση των αντικειμένων σε φαινόμενα και νοούμενα και η διαίρεση του κόσμου σε αισθητό και νοητό δεν είναι διόλου επιτρεπτή με θετική σημασία». «Επομένως κατ' αυτόν τον τρόπο καταργείται η διάκριση των αντικειμένων της γνώσης σε φαινόμενα και νοούμενα, όπως συνηθίζονταν από την εποχή του Πλάτωνα. Μια γνώση των πραγμάτων καθεαυτά πέρα από την εμπειρία, μια γνώση που θα την κατακτούσαμε διαμέσου του λόγου και μόνο, είναι για τον Kant κάτι εντελώς άτοπο»¹⁰.

7. Η σημασία της διάκρισης σε φαινόμενα και νοούμενα: Η δυνατότητα a priori γνώσης

Αλλά ποια είναι η χρησιμότητα αυτού του διαχωρισμού στο έργο του Kant; Αν τα πράγματα συλλαμβάνονταν όπως είναι καθεαυτά, δηλαδή ανεξάρτητα από την εποπτειακή και νοητική μας ικανότητα, μόνο διαμέσου της εμπειρίας θα μπορούσαμε να έχουμε κάποια γνώση γι' αυτά - ποτέ a priori. Αν για παράδειγμα, ο χώρος και ο χρόνος ήταν πράγματα καθεαυτά ή ιδιότητες του πράγματος καθεαυτό, «τότε μόνο διαμέσου της εμπειρίας θα ήταν δυνατόν να τα γνωρίσουμε, συνεπώς δεν θα ήταν ποτέ δυνατό να τα γνωρίσουμε κατά τρόπο καθολικό και αναγκαίο».¹¹ Αν ο χώρος και ο χρόνος είχαν υπόσταση ανεξάρτητα από τη λειτουργία της εποπτείας, θα ήταν αδύνατος ο a priori χαρακτήρας της μαθηματικής γνώσης, γιατί θα μπορούσα να ξέρω

εντελώς απρόσμηκτες με κάτι τι εμπειρικό» (B3)) πιστεύουμε ότι η μη διάκρισή τους διευκολύνει μάλλον παρά διαστρέφει, σε αυτό το στάδιο, την παρουσίαση των βασικών θέσεων του Kant.

⁹ Βλ. σελ. BXVIII (η έμφαση προστέθηκε), η φράση αυτή εκφράζει την ουσία της περιφημής «Κοπερνίκειας αντιστροφής» του Kant.

¹⁰ Windelband & Heimsoeth 1985, τόμος Γ', σελ. 32.

¹¹ Windelband & Heimsoeth 1985, τόμος Γ', σελ.24

ότι (ο χώρος και ο χρόνος) περιέχονται μέσα στο πράγμα καθεαυτό ως ιδιότητές του, μόνο στο βαθμό που αυτοί είναι παρόντες και δεδομένοι. Στην περίπτωση αυτή δεν θα υπήρχε τίποτα που να μας εξασφάλιζε ότι οι ιδιότητες αυτές θα συνέχιζαν να υφίστανται στο μέλλον.

Με άλλα λόγια, η διάκριση του Kant ανάμεσα σε πράγματα καθεαυτά και σε φαινόμενα καθιστά δυνατή μια *a priori* γνώση των αντικειμένων ως φαινομένων, δηλαδή μια γνώση «που προσδιορίζει κάτι ως προς αυτά, προτού μας δοθούν τα ίδια» (BXVI), μια γνώση των αντικειμένων εν γένει, πράγμα που θα ήταν αδύνατο αν τα αντικείμενα μας δίνονταν ως πράγματα καθεαυτά.

Αυτή η *a priori* γνώση προκύπτει ακριβώς από τη σύνθεση των *a priori* «στοιχείων» της αισθητικότητας και της διάνοιας και εκτίθεται από τον Kant στο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Σύστημα όλων των θεμελιωδών αρχών της καθαρής διάνοιας». Οι αρχές αυτές έχουν τη μορφή *a priori* συνθετικών κρίσεων και αναφέρονται στις συνθήκες της δυνατότητας της εμπειρίας εν γένει. Λόγω δε του τρόπου παραγωγής των, αποτελούν τις ύψιστες αρχές, δηλαδή εκείνες τις αρχές που δεν είναι θεμελιωμένες σε άλλες ανώτερες και καθολικότερες γνώσεις.

Συμπερασματικά, ο Kant, ξεκινώντας από την άποψη ότι μόνο οι συνθετικές κρίσεις επεκτείνουν την γνώση μας σε αντίθεση με τις αναλυτικές που απλώς διασαφηνίζουν την ήδη δεδομένη γνώση, εστιάζει το ενδιαφέρον του στο πρώτο είδος κρίσεων, και στο βαθμό που στόχος του είναι να δείξει πώς είναι δυνατή η *a priori* γνώση, ασχολείται με τις *a priori* συνθετικές κρίσεις. Η *a priori* σύνθεση που επιτελείται ανάμεσα στην έννοια του κατηγορουμένου και την έννοια του υποκειμένου της *a priori* συνθετικής κρίσης προϋποθέτει ένα μη εννοιολογικό θεμέλιο πάνω στο οποίο πρέπει να βασιστεί η διάνοια για να συνδέσει τις δύο αυτές έννοιες. Το μη εννοιολογικό θεμέλιο στο οποίο προσφεύγει η ικανότητα της διάνοιας είναι η εποπτεία - προϊόν μιας άλλης ικανότητας του υποκειμένου, της αισθητικότητας. Εφόσον δε αυτή η σύνθεση επιτελείται *a priori*, ο Kant θέτει ως στόχο του τον προσδιορισμό των *a priori* «στοιχείων» της αισθητικότητας και της διάνοιας.

8. Τα *a priori* «στοιχεία» της Αισθητικότητας

Ποια είναι όμως αυτά τα *a priori* «στοιχεία» της αισθητικότητας και της διάνοιας; Ας πάρουμε πρώτα την αισθητικότητα. «Η επιστήμη όλων των *a priori* αρχών της αισθητικότητας» ονομάζεται από τον Kant Υπερβατολογική Αισθητική¹². Με τα λόγια του ίδιου του Kant: «στην Υπερβατολογική Αισθητική θα απομονώσουμε πρώτα την αισθητικότητα, αφαιρώντας από αυτή κάθε τι που νοεί η διάνοια διαμέσου των εννοιών της, έτσι που να μην απομένει τίποτε άλλο παρά μονάχα η εμπειρική εποπτεία. Έπειτα θα αποχωρίσουμε πάλι από αυτήν, ό,τι ανήκει στο αίσθημα, με σκοπό να μην απομένει τίποτα άλλο παρά μονάχα καθαρή εποπτεία και η ψιλή μορφή των φαινομένων, που είναι το μόνο που μπορεί να προσπορίσει η α

¹² Η ΚΚΑ έχει την ακόλουθη δομή:

A. Υπερβατολογική Στοιχειολογία

A1. Υπερβατολογική Αισθητική [Αισθητικότητα - εποπτείες]

A2. Υπερβατολογική Λογική

A2.1 Υπερβατολογική Αναλυτική [Διάνοια - έννοιες]

A2.1.1 Η Αναλυτική των Εννοιών [καθαρές έννοιες της διάνοιας -κατηγορίες]

A2.1.2 Η Αναλυτική των Θεμελιωδών Αρχών [σχηματοποίηση, θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας]

A3. Υπερβατολογική Διαλεκτική [Λόγος - ιδέες]

B. Υπερβατολογική Μεθοδολογία

πριορι αισθητικότητα. Από αυτή την έρευνα θα προκύψει ότι υπάρχουν δύο καθαρές μορφές κατ' αίσθηση εποπτείας που χρησιμεύουν ως αρχές της a priori γνώσεως, δηλαδή ο χώρος και ο χρόνος» (A22).

Έτσι, λοιπόν, ο Kant με την Υπερβατολογική Αισθητική δείχνει ότι οι μόνες a priori συνθήκες για τη δυνατότητα εμπειρικών εποπτειών είναι ο χώρος και ο χρόνος ως καθαρές μορφές της εποπτείας. Συγκεκριμένα ο χώρος είναι η καθαρή μορφή της εξωτερικής αίσθησης και ο χρόνος είναι η καθαρή μορφή της εσωτερικής αίσθησης. Κάθε είδος πολλαπλού της εποπτείας υπάγεται στους μορφολογικούς όρους του χώρου και του χρόνου.

Έτσι, ο Kant, με την ανακάλυψη της a priori εποπτείας, φθάνει στη λύση του πρώτου προβλήματος που είχε θέσει στην αρχή της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου*, δηλαδή του πώς είναι δυνατά τα καθαρά μαθηματικά. «Τα καθαρά Μαθηματικά ως συνθετική γνώση a priori είναι δυνατά μόνο εφ' όσον αναφέρονται σε αντικείμενα των αισθήσεων· στην εμπειρική εποπτεία αυτών των αντικειμένων υπάρχει a priori ως θεμέλιο μια καθαρή εποπτεία (του χώρου και του χρόνου)· και μπορεί να υπάρχει ένα τέτοιο θεμέλιο γιατί αυτό δεν είναι τίποτα άλλο παρά απλώς η μορφή της αισθητήριας ικανότητας, μορφή που προηγείται της πραγματικής εμφάνισης των αντικειμένων, και μάλιστα την πρωτοκαθιστά δυνατή ... Αυτή η ικανότητα να εποπτεύουμε a priori, δεν αφορά το υλικό του φαινομένου, δηλαδή οτιδήποτε μέσα του είναι αίσθημα [δηλαδή το εμπειρικό στοιχείο] .... παρά μόνο τη μορφή του, το χώρο και το χρόνο»¹³.

9. Τα a priori «στοιχεία» της διάνοιας

Μέσω της αισθητικότητας μας δίδεται ένα πολλαπλό (εμπειρικό ή καθαρό) εν χώρο και εν χρόνο, δηλαδή μια εποπτεία, κανένα όμως αντικείμενο δεν έχει ακόμα νοηθεί. Προς τούτο είναι απαραίτητες οι λειτουργίες της διάνοιας. Για το λόγο αυτό, ο Kant, στο δεύτερο μέρος της Υπερβατολογικής Στοιχειολογίας-την Υπερβατολογική Αναλυτική- εξετάζει το χώρο της διάνοιας, απομονώνοντάς τον από κάθε τι που δίδεται από την αισθητικότητα, για να βρει τα «στοιχεία» της καθαρής γνώσεως της διάνοιας, χωρίς τα οποία δεν μπορεί να νοηθεί κανένα απολύτως αντικείμενο. Έχοντας σαν αφετηρία τις λογικές λειτουργίες όλων των κρίσεων, καταλήγει στις 12 κατηγορίες που είναι οι πρωταρχικά καθαρές έννοιες της διάνοιας:

Ως προς την ποσότητα	Ως προς την ποιότητα	Ως προς τη σχέση	Ως προς τον τρόπο
ενότητα	πραγματικότητα	ενύπαρξη και αυθύπαρξη (ουσία και συμβεβηκός)	δυνατότητα
πολλότητα	άρνηση	αιτιότητα και εξάρτηση (αίτιον και αιτιατό)	ύπαρξη
ολότητα	περιορισμός	κοινωνία	αναγκαιότητα

Ο ίδιος ο Kant εξηγεί τις κατηγορίες ως: «Έννοιες ενός αντικειμένου εν γένει, δια των οποίων η εποπτεία του αντικειμένου θεωρείται ως καθορισμένη εν σχέσει προς μια από τις λογικές λειτουργίες των κρίσεων» (B128) .

10. Η Φαντασία: μια τρίτη πηγή της ανθρώπινης γνώσης. Η σχηματοποίηση

«Αλλά οι καθαρές έννοιες της διάνοιας συγκρινόμενες με τις εμπειρικές (ή και με τις κατ' αίσθηση εν γένει) εποπτείες είναι τελείως ανομοιοειδείς και δεν είναι ποτέ προσιτές σε οποιαδήποτε εποπτεία... Πώς είναι τότε δυνατή η υπαγωγή των

¹³ Kant 1983, σελ 62.

εποπτειών κάτω από τις κατηγορίες, δηλαδή η εφαρμογή των κατηγοριών στα φαινόμενα;» (B176).

«Είναι φανερό ότι πρέπει να υπάρχει υποχρεωτικά ένας τρίτος όρος, ο οποίος να είναι ομοειδής με την κατηγορία από τη μια μεριά και το φαινόμενο από την άλλη και ο οποίος να καθιστά δυνατή την αναφορά της κατηγορίας στο φαινόμενο. Αυτή η μεσολαβούσα παράσταση πρέπει να είναι υποχρεωτικά καθαρή (χωρίς κανένα εμπειρικό στοιχείο) και όμως απ' τη μια μεριά να είναι νοητική και κατ' αίσθηση απ' την άλλη. Τέτοιο είναι το υπερβατολογικό σχήμα» (B177).

Η σχηματοποίηση των καθαρών εννοιών της διάνοιας (των κατηγοριών) είναι ένα από τα σκοτεινότερα κεφάλαια της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου* γι' αυτό, λόγω του εισαγωγικού χαρακτήρα αυτού του κειμένου, δεν θα επεκταθούμε στην έκθεσή της.

Το υπερβατολογικό σχήμα είναι ένα προϊόν της παραγωγού φαντασίας που είναι καθαρή σε αντίθεση προς την αναπαραγωγό φαντασία που είναι εμπειρική. Η παραγωγός φαντασία δημιουργεί, ενώ η αναπαραγωγός φαντασία απλώς αναπαράγει το ήδη υπάρχον.

Η φαντασία είναι η τρίτη πηγή της ανθρώπινης γνώσης μετά την αισθητικότητα και τη διάνοια και είναι εκείνη ακριβώς που επιτελεί τη σύνθεση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο ικανότητες¹⁴. Το προϊόν της παραγωγού φαντασίας, το υπερβατολογικό σχήμα πρέπει να είναι, όπως είπαμε, ομοειδές τόσο με την κατηγορία όσο και με το φαινόμενο και παράλληλα να είναι καθαρό δηλαδή μη εμπειρικό. Τις απαιτήσεις αυτές τις εκπληρώνει, κατά τον Kant, ένας υπερβατολογικός προσδιορισμός του χρόνου, γιατί ο χρόνος περιέχεται σε κάθε εμπειρική παράσταση, άρα σε κάθε φαινόμενο, ως η καθαρή μορφή της εποπτείας και πιο συγκεκριμένα ως η μορφή της εσωτερικής αίσθησης (στην οποία αναγκαστικά υπάγονται και τα φαινόμενα της εξωτερικής αίσθησης)¹⁵. Επίσης ο χρόνος ως καθαρή μορφή της εποπτείας δεν εξαρτάται από την εμπειρία.

Και τέλος «ένας υπερβατολογικός προσδιορισμός του χρόνου είναι κατά τούτο ομοειδής με την κατηγορία (η οποία συνιστά την ενότητά του), καθόσον αυτός είναι γενικός και βασίζεται σ' ένα a priori κανόνα» (B177-178).

Αυτό που κυρίως πρέπει να κρατήσουμε από τα παραπάνω είναι ότι το υπερβατολογικό σχήμα είναι ένας υπερβατολογικός προσδιορισμός του χρόνου, και ότι οι κατηγορίες χωρίς τα αντίστοιχα προς αυτές σχήματα, είναι απλώς λειτουργίες της διάνοιας οι οποίες αναφέρονται σε έννοιες που δεν παριστάνουν κανένα αντικείμενο. Τη σημασία τους την αποκτούν μέσω της σχηματοποίησης από την αισθητικότητα, η οποία προσδίδει πραγματικότητα στη διάνοια υποβάλλοντάς την συγχρόνως σε περιορισμούς.

11. Οι θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας: αυτό που πάντα ήδη γνωρίζουμε για τα πράγματα

Από την εφαρμογή των κατηγοριών, μέσω των αντιστοίχων υπερβατολογικών τους σχημάτων στα φαινόμενα εν γένει, προκύπτουν οι a priori συνθετικές κρίσεις που ονομάζονται *θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας* (B296) «Οι θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας . . . δεν περιέχουν τίποτα άλλο παρά μονάχα κάτι που θα το λέγαμε το καθαρό σχήμα για δυνατή εμπειρία» (B296), και

¹⁴ Ο Kant στη B' έκδοση της *ΚΚΑ* υποβαθμίζει το ρόλο της φαντασίας ως πηγής γνώσης, οπισθοχωρώντας μπροστά στις συνέπειες που οδηγούσε αυτή η θέση. Βλ. Heidegger 1962.

¹⁵ Βλ. για παράδειγμα A34/B50.

συνεπώς δεν είναι τίποτα περισσότερο από *a priori* αρχές της δυνατότητας της εμπειρίας.

Οι θεμελιώδεις αρχές χωρίζονται από τον Kant σε Μαθηματικές και σε Δυναμικές. Μαθηματικές ονομάζονται οι δύο αρχές που προκύπτουν από τις κατηγορίες της ποσότητας και της ποιότητας, ενώ Δυναμικές ονομάζονται οι υπόλοιπες δύο αρχές που προκύπτουν από τις κατηγορίες της σχέσης και του τρόπου.

Οι θεμελιώδεις αρχές ονομάζονται Μαθηματικές ή Δυναμικές όχι γιατί αποτελούν αρχές των Μαθηματικών ή της Γενικής (Φυσικής) Δυναμικής, αλλά, αντίθετα, επειδή ακριβώς αυτές είναι που καθιστούν δυνατά τα Μαθηματικά και τη Γενική (Φυσική) Δυναμική με όλες τις αρχές τους. Συγκεκριμένα, δείχνουν πώς είναι δυνατόν τα Μαθηματικά και η Γενική Δυναμική να εφαρμόζονται στα αντικείμενα της εμπειρίας. Δεν πρέπει, λοιπόν, να ξεχνάμε ότι πρόκειται για θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας εν σχέσει προς την εσωτερική αίσθηση και όχι αρχές κάποιων επιστημών. Οι Μαθηματικές αρχές αναφέρονται στη δομή των φαινομένων ενώ οι δυναμικές αρχές αναφέρονται στους τρόπους ύπαρξης των φαινομένων.

Πιο συγκεκριμένα:

Η 1η Μαθηματική αρχή (κατηγορίες της ποσότητας) αναφέρεται σ' αυτό που μπορεί να προληφθεί (*antizipieren*) σε σχέση με *τη μορφή της εποπτείας του φαινομένου εν γένει* (Αρχή των αξιωμάτων της εποπτείας: όλες οι εποπτείες είναι εκτατά μεγέθη).

Η 2η Μαθηματική αρχή (κατηγορίες της ποιότητας) αναφέρεται σ' αυτό που μπορεί να προληφθεί σε σχέση με *την ύλη του φαινομένου εν γένει* [το αίσθημα εν γένει]. (Προλήψεις της κατ' αίσθηση αντίληψης: Η αρχή που τις διέπει είναι η ακόλουθη: σε όλα τα φαινόμενα το πραγματικό [*das Reale, real*] το οποίο είναι ένα αντικείμενο της αισθήσεως, έχει ένα εντατό μέγεθος, δηλαδή ένα βαθμό εντάσεως).

Και αντίστοιχα:

Η 1η Δυναμική αρχή (κατηγορίες της σχέσης) αναφέρεται σ' αυτό που μπορεί να προληφθεί ως προς *την ύπαρξη των φαινομένων εν γένει όπως προκύπτει από τη σχέση ενός φαινομένου μ' ένα άλλο*. (Αναλογίες της εμπειρίας: Η γενική θεμελιώδης αρχή που τις διέπει είναι η ακόλουθη: όλα τα φαινόμενα υπόκεινται, ως προς την ύπαρξή τους, *a priori* σε κανόνες που καθορίζουν τη μεταξύ τους σχέση μέσα σε κάποιο χρόνο).

Η 2η Δυναμική αρχή (κατηγορίες του τρόπου) αναφέρεται σ' αυτό που μπορεί να προληφθεί ως προς *την ύπαρξη των φαινομένων εν γένει όπως προκύπτει από τη σχέση τους προς την a priori γνωστική δύναμη*. (Τα αιτήματα της εμπειρικής διάνοιας εν γένει:

1. Ό,τι συμφωνεί με τους μορφολογικούς όρους της εμπειρίας (ως προς την εποπτεία και τις έννοιες) αυτό είναι δυνατό.
2. Ό,τι εναρμονίζεται με τους υλικούς νόμους της εμπειρίας (με την αίσθηση) αυτό είναι [ενεργά] πραγματικό [*Wirklich, actual*].
3. Αυτό που στη συνάφειά του με το [ενεργά] πραγματικό καθορίζεται σύμφωνα με τους γενικούς όρους της εμπειρίας είναι αναγκαίο (υπάρχει κατ' αναγκαιότητα)).

Κατηγορίες	Θεμελιώδεις Αρχές της καθαρής διάνοιας
Ποσότητα	Αρχή των αξιωμάτων της εποπτείας: όλες οι εποπτείες είναι εκτατά μεγέθη
Ποιότητα	Πρόληψεις της κατ' αίσθηση αντίληψης. Η αρχή που τις διέπει είναι: σε όλα τα φαινόμενα το πραγματικό [Reale, real], το οποίο είναι ένα αντικείμενο της αισθήσεως, έχει ένα εντατό μέγεθος, δηλαδή ένα βαθμό εντάσεως
Σχέση	Αναλογίες της εμπειρίας. Η γενική θεμελιώδης αρχή που τις διέπει είναι η ακόλουθη: όλα τα φαινόμενα υπόκεινται, ως προς την ύπαρξή τους, a priori σε κανόνες που καθορίζουν τη σχέση τους μεταξύ τους μέσα σε κάποιο χρόνο
ουσία	Πρώτη αναλογία: Η θεμελιώδης αρχή της μονιμότητας της ουσίας Η ουσία διατηρείται μόνιμα σε κάθε μεταβολή των φαινομένων και το ποσόν της μέσα στη φύση ούτε αυξάνεται ούτε μειώνεται.
αιτία	Δεύτερη αναλογία: Θεμελιώδης αρχή της χρονικής ακολουθίας σύμφωνα προς το νόμο της αιτιότητας: Όλες οι μεταβολές λαμβάνουν χώρα σύμφωνα προς το νόμο της συνδέσεως της αιτίας και του αποτελέσματος
κοινωνία	Τρίτη αναλογία: Θεμελιώδης αρχή της συγχρονικότητας σύμφωνα προς το νόμο της αμοιβαιότητας ή της κοινωνίας Όλες οι ουσίες, εφόσον είναι δυνατό να γίνουν αντιληπτές ως σύγχρονες μέσα στο χώρο, βρίσκονται σε καθολική αλληλεπίδραση
Τρόπος δυνατότητα	Τα αιτήματα της εμπειρικής νοήσεως εν γένει Ό,τι συμφωνεί με τους μορφολογικούς όρους της εμπειρίας (ως προς την εποπτεία και τις έννοιες) αυτό είναι δυνατό.
ύπαρξη	Ό,τι εναρμονίζεται με τους υλικούς νόμους της εμπειρίας (με την αίσθηση) αυτό είναι [ενεργά] πραγματικό [Wirklich, actual].
αναγκαιότητα	Αυτό που στη συνάφειά του με το πραγματικό [Wirklich, actual] καθορίζεται σύμφωνα με τους γενικούς όρους της εμπειρίας είναι αναγκαίο (υπάρχει κατ' αναγκαιότητα).

Η παραπάνω συντομότερη περιγραφή των θεμελιωδών αρχών δεν έχει φυσικά ως στόχο να τις εξηγήσει, αλλά απλώς το να καταστήσει σαφές ότι είναι πλήρως περιχαρακωμένος ο «χώρος» στον οποίο αναφέρεται κάθε μια απ' αυτές και ότι δεν υπάρχει κανένας άλλος «χώρος» για τον οποίο να μπορούμε να μιλήσουμε κατά πρόληψη.

Οι θεμελιώδεις αρχές αποτελούν τη βάση κάθε δυνατής εμπειρίας, μια και αναφέρονται στις συνθήκες της δυνατότητας της εμπειρίας εν γένει. Έτσι, κάθε τι που συλλαμβάνεται ως αντικείμενο [Objekt], οφείλει να υπακούει σ' αυτές τις αρχές. Για το λόγο αυτό οι θεμελιώδεις αρχές είναι και γενικοί νόμοι της φύσης, που μπορούν να γνωρίζονται a priori.

Έτσι, ο Kant με τη διατύπωση των θεμελιωδών αρχών, φθάνει στη λύση του προβλήματος που είχε θέσει στην αρχή της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου*, δηλαδή στο ζήτημα για το πώς είναι δυνατή η Καθαρή Φυσική. Στα *Προλεγόμενα* λέει συγκεκριμένα: «[Οι θεμελιώδεις αρχές] μέσω των οποίων όλα τα φαινόμενα υπάγονται σ' αυτές τις έννοιες [δηλαδή τις κατηγορίες], αποτελούν ένα φυσικοθεωρητικό σύστημα, δηλαδή ένα σύστημα της φύσης, το οποίο προηγείται

κάθε εμπειρικής γνώσης της φύσης, [και που] πρωτοκαθιστά αυτή τη γνώση δυνατή και συνεπώς μπορεί να ονομαστεί: η κατ' εξοχήν γενική και καθαρή Φυσική»¹⁶.

Με άλλα λόγια, οι θεμελιώδεις αρχές συγκροτούν τον ορίζοντα, μέσα στον οποίο και μόνο μπορούν να εμφανίζονται τα όντα που έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει η φυσική. Μέσα σ' αυτό τον ορίζοντα τα όντα αντικειμενοποιούνται, δηλαδή αποκτούν τα θεμελιώδη γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν κάθε αντικείμενο. Η αντικειμενοποίηση είναι η αναγκαία συνθήκη για τη δυνατότητα της γνώσης των πραγμάτων ως φαινομένων μια και είναι αδύνατον να γνωρίσουμε με θετικό τρόπο οτιδήποτε γύρω από τα πράγματα καθεαυτά.

12. Ο Λόγος

Ο Kant με την εξέταση της αισθητικότητας και της διάνοιας απαντά στα ερωτήματα «Πώς είναι δυνατά τα καθαρά μαθηματικά;» και «Πώς είναι δυνατή η καθαρή φυσική;». Για να απαντήσει στο τρίτο ερώτημα που θέτει, δηλαδή το ερώτημα «Πώς είναι δυνατή η μεταφυσική ως επιστήμη;», εξετάζει μια άλλη βασική ικανότητα του νου, το λόγο (βλ. υποσημείωση 12). Ο λόγος αποτελεί «την πηγή των ιδεών...[εννοιών] των οποίων το αντικείμενο δεν μπορεί να δοθεί σε καμιά εμπειρία»¹⁷.

Οι τρεις βασικές ιδέες είναι η ψυχή, ο κόσμος και ο θεός. Ο Kant παράγει αυτές τις ιδέες αντίστοιχα από τα τρία είδη συλλογισμού: τον κατηγορικό, τον υποθετικό και τον διαζευκτικό. «Συνεπώς όλες οι υπερβατολογικές ιδέες μπορούν να υπαχθούν σε τρεις τάξεις, από τις οποίες η πρώτη περιέχει την απόλυτη ενότητα του σκεπτόμενου υποκειμένου, η δεύτερη περιέχει την απόλυτη ενότητα της σειράς των συνθηκών του φαινομένου, η τρίτη περιέχει την απόλυτη ενότητα της συνθήκης για τη δυνατότητα όλων των αντικειμένων του σκέπτεσθαι εν γένει. Το σκεπτόμενο υποκείμενο είναι το αντικείμενο της Ψυχολογίας, το σύνολο όλων των φαινομένων (ο κόσμος) είναι το αντικείμενο της Κοσμολογίας, και το πράγμα (το ον όλων των όντων) που περιέχει την ανώτατη συνθήκη για τη δυνατότητα όλων όσων μπορούν να νοηθούν είναι το αντικείμενο της Θεολογίας. Ο καθαρός λόγος, επομένως, μας παρέχει άμεσα την ιδέα μιας υπερβατολογικής ψυχολογίας (*psychologia rationalis*), μιας υπερβατολογικής κοσμολογίας (*cosmologia rationalis*) και τέλος την ιδέα μιας υπερβατολογικής θεογνωσίας (*theologia transzendentalis*)» (B391-92).

Ο στόχος του Kant είναι εδώ διπλός: αφενός, θέλει να απορρίψει την παραδοσιακή μεταφυσική, τύπου Leibniz-Wolff, αφετέρου θέλει να δείξει πώς είναι δυνατή η μεταφυσική ως επιστήμη, δηλαδή ως μια ενασχόληση που μας παρέχει γνώση. Προς τούτο είναι καθοριστικής σημασίας η ριζική διάκριση των ιδεών από τις κατηγορίες (τις καθαρές έννοιες της διάνοιας) ως προς την καταγωγή, την χρήση και τη γνωστική τους αξία.

Ως προς την καταγωγή, όπως ήδη αναφέραμε, οι έννοιες πηγάζουν από τη διάνοια ενώ οι ιδέες πηγάζουν από το λόγο. Οι έννοιες συντίθενται με τις εποπτείες και παράγουν γνώση, δηλαδή ο ρόλος τους είναι *συγκροτητικός*- συγκροτούν την εμπειρία. Οι ιδέες, αντίθετα, δεν μπορούν να δοθούν σε καμιά δυνατή εποπτεία. Τα «αντικείμενα» στα οποία αναφέρονται δεν μπορούν να γίνουν ποτέ φαινόμενα, γιατί αναφέρονται στην ολότητα της εμπειρίας (π.χ. κόσμος = η ολότητα των φαινομένων της εξωτερικής αίσθησης) και ως τέτοια δεν μπορούν να δοθούν σε καμιά εποπτεία. Συνεπώς, οι ιδέες δεν αναφέρονται σε φαινόμενα αλλά σε πράγματα καθεαυτά, δεν συγκροτούν την εμπειρία αλλά οδηγούν τη διάνοια στην ολότητα και την πληρότητα

¹⁶ Kant 1983, σελ. 96-97.

¹⁷ Kant 1983, σελ.128.

της εμπειρίας, παίζοντας έτσι ένα *ρυθμιστικό (κανονιστικό)* ρόλο. Οι ιδέες παρέχουν ένα είδος συνοχής και συστηματικής ενότητας στην ολότητα της γνώσης, χωρίς την οποία η γνώση μας θα ήταν «αποσπασματική και ανώφελη για τον ανώτατο σκοπό (ο οποίος είναι πάντα το σύστημα όλων των σκοπών)»¹⁸. Επίσης, καθιστούν δυνατή τη σύνδεση του γνωστού με το άγνωστο μέσω του αναλογικού συλλογισμού και της συμβολικής χρήσης του λόγου. Ως προς τη χρήση τους, λοιπόν, οι έννοιες έχουν συγκροτητικό χαρακτήρα ενώ οι ιδέες έχουν ρυθμιστικό χαρακτήρα. Η διάκριση αυτή καθορίζει και τη διαφορά στο είδος της γνώσης που μπορεί να προσκομίσει η διάνοια και ο λόγος: Η διάνοια συγκροτεί τα αντικείμενα της εμπειρίας και μας παρέχει μια γνώση των φαινομένων. Ο λόγος επεκτείνει τις έννοιες της διάνοιας ώστε να συμπεριλάβουν την ολότητα των φαινομένων, προσπαθώντας να περιορίσει την εμπειρία από κάτι εντελώς έξω από αυτήν. Έτσι, μεταβαίνει σ' ένα πεδίο καθαρά νοητών όντων. «Αλλ' αυτό είναι για μας ένας κενός χώρος, αν πρόκειται να προσδιορίσουμε τη φύση αυτών των νοητών όντων.»¹⁹ Το μόνο που μπορούμε να γνωρίζουμε θετικά είναι το *όριο* της δυνατής εμπειρίας γιατί αυτό ανήκει τόσο σ' εκείνο που βρίσκεται μέσα του όσο και σ' αυτό τον κενό χώρο του πράγματος καθεαυτού. «Ο *περιορισμός* του εμπειρικού πεδίου από κάτι που είναι κατά τ' άλλα άγνωστο, είναι μια γνώση, που έτσι ιδωμένη παραμένει στην κατοχή του λόγου· χάρη σ' αυτή τη γνώση ο λόγος δεν κλείνεται μέσα στον αισθητό κόσμο, ούτε όμως και περιπλανιέται έξω από αυτόν, αλλά καθώς ταιριάζει σε μια γνώση ορίων, ο λόγος περιορίζεται μόνο στη σχέση όσων βρίσκονται έξω από το όριο προς όσα περιέχονται μέσα του»²⁰.

Η παραδοσιακή μεταφυσική εκλάμβανε τις ιδέες ως συγκροτητικές της πραγματικότητας και από τη λογική αναγκαιότητα εξήγαγε οντολογικά συμπεράσματα (βλ. αποδείξεις περί της υπάρξεως του Θεού). Με άλλα λόγια προσπαθούσε να εφαρμόσει τις κατηγορίες της διάνοιας πέρα από το όριο κάθε δυνατής εμπειρίας (χωρίς να τις υπάγει στις συνθήκες της αισθητικότητας), στα ίδια τα πράγματα καθεαυτά. Αυτή η δογματική επέκταση του πεδίου των φαινομένων μέσω της *υπερβατικής* [transzendent]²¹ χρήσης των κατηγοριών είναι η αιτία όλων των αντιφάσεων που προέκυψαν μέσα στην παραδοσιακή μεταφυσική όσον αφορά τις ιδέες της Ψυχής, του Κόσμου και του Θεού. Ο Kant εκθέτει αυτές τις αντιφάσεις, αντίστοιχα, στα κεφάλαια: *Οι παραλογισμοί του καθαρού λόγου, Οι αντινομίες του καθαρού λόγου και Το ιδεώδες του καθαρού λόγου*.

Για λόγους συντομίας θα αναφερθούμε μόνο στις αντινομίες του καθαρού λόγου. Ο Kant εφαρμόζοντας τις τέσσερις τάξεις των κατηγοριών (ποσότητα,

¹⁸ Βλ. Kant 1983, σελ.160. Ο Kant διευκρινίζει ότι δεν εννοεί εδώ μόνο τον πρακτικό σκοπό, αλλά και τον ανώτατο σκοπό της θεωρητικής χρήσης του λόγου.

¹⁹ Kant 1983, σελ.174.

²⁰ Kant 1983, σελ.174.

²¹ Δεν πρέπει να συγχέεται με τον όρο υπερβατολογικός [transzendental]: «δεν είναι ένα και το αυτό πράγμα υπερβατολογικό [transzendental] και υπερβατικό [transzendent]» (A296/B352). Υπερβατικό είναι οτιδήποτε πηγαίνει πέρα από την περιοχή στην οποία ανήκει. Αντίθετο του υπερβατικού είναι το εμμενές [immanent], αυτό που παραμένει εντός των ορίων του. Το υπερβατολογικό αναφέρεται σ' ένα είδος γνώσης: υπερβατολογική είναι εκείνη η γνώση που δεν αφορά τα αντικείμενα αλλά τις συνθήκες δυνατότητας που πρέπει να πληρούνται a priori ώστε να είναι δυνατή η γνώση των αντικειμένων. «Ονομάζω υπερβατολογική κάθε γνώση που γενικά δεν ασχολείται τόσο με αντικείμενα όσο με το δικό μας μονάχα τρόπο γνώσεως αντικειμένων, εφόσον αυτός πρόκειται να είναι a priori δυνατός» (B25). Υπ' αυτήν την έννοια το υπερβατολογικό είναι κάτι εμμενές στη γνώση των αντικειμένων. Να επισημάνουμε επίσης ότι ο Γιανναράς μεταφράζει τόσο το "transzendent" όσο και το "transzendental" με τον όρο «υπερβατικός». Ο Τζαβάρας αποδίδει το πρώτο με τον όρο «υπερβατικός» και το δεύτερο με τον όρο «υπερβασιακός».

ποιότητα, σχέση και τρόπο) στην ιδέα του κόσμου παράγει τέσσερις αντινομίες, δηλαδή τέσσερις θέσεις μαζί με τις αντιθέσεις τους, και κατόπιν αποδεικνύει τόσο τις θέσεις όσο και τις αντιθέσεις.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΝΤΙΝΟΜΙΑ
Ποσότητα (περί της σύνθεσης του κόσμου)	Θέση: Ο κόσμος ως προς τον χώρο και τον χρόνο έχει ένα <i>ξεκίνημα</i> (ένα όριο) Αντίθεση: Ο κόσμος ως προς τον χώρο και τον χρόνο είναι <i>απέραντος</i>
Ποιότητα (περί της διαίρεσης του κόσμου)	Θέση: Καθετί μέσα στον κόσμο συνίσταται από το <i>απλό</i> Αντίθεση: Δεν υπάρχει τίποτα απλό, όλα είναι <i>σύνθετα</i>
Σχέση (περί της γένεσης του κόσμου)	Θέση: Υπάρχουν μέσα στον κόσμο αιτίες που ενεργούν ελεύθερα Αντίθεση: Δεν υπάρχει ελευθερία, όλα είναι <i>φύση</i> [δηλαδή <i>φυσική αναγκαιότητα</i>]
Τρόπος (περί της εξάρτησης της ύπαρξης του κόσμου)	Θέση: Ανάμεσα στα αίτια του κόσμου υπάρχει κάποιο <i>αναγκαίο ον</i> Αντίθεση: Ανάμεσα στα αίτια του κόσμου δεν υπάρχει τίποτα αναγκαίο, όλα τους είναι <i>τυχαία</i>

Σε όλες αυτές τις αντινομίες η θέση θέτει τη νοησιαρχική (Πλατωνική) άποψη ενώ η αντίθεση θέτει την εμπειριστική (Επικούρεια) άποψη. Οι αποδείξεις που δίνονται είναι έμμεσες, δηλαδή ξεκινούν με τη λήψη του αντιθέτου και καταλήγουν σε άτοπο. Ας δούμε ενδεικτικά τις αποδείξεις της πρώτης αντινομίας **Απόδειξη της θέσης:** «Πράγματι αν δεχθεί κανείς ότι ο κόσμος δεν έχει ως προς τον χρόνο καμιά αρχή, τότε μέχρι κάθε δεδομένη χρονική στιγμή έχει παρέλθει μια αιωνιότητα και, συνεπώς, έχει διαρρεύσει μια άπειρη σειρά διαδοχικών καταστάσεων των πραγμάτων στον κόσμο. Τώρα όμως η απειρία μιας σειράς συνίσταται ακριβώς σ' αυτό, στο ότι δηλαδή δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρωθεί διαμέσου μιας διαδοχικής σύνθεσης. Άρα, μια άπειρη κοσμική σειρά που έχει διαρρεύσει, είναι αδύνατη, κατά συνέπεια μια αρχή του κόσμου είναι ένας αναγκαίος όρος της υπάρξεώς του - πράγμα που έπρεπε κατ' αρχήν να αποδειχθεί.

Όσον αφορά το *δεύτερο* σημείο, αν δεχθεί κανείς πάλι το αντίθετο, τότε ο κόσμος θα είναι ένα άπειρο δεδομένο Όλο από πράγματα που υπάρχουν συγχρόνως. Το μέγεθος ενός Quantum, τώρα, που δεν είναι δεδομένο μέσα σε ορισμένα όρια κάθε εποπτείας, δεν μπορούμε να το συλλάβουμε με κανένα άλλο τρόπο παρά μόνο δια της συνθέσεως των μερών, και την ολότητα ενός τέτοιου quantum μονάχα δια της πλήρους [ολοκληρωμένης] συνθέσεως, ή διαμέσου μιας επανειλημμένης συμπροσθέσεως της ενότητας στον ίδιο τον εαυτό της» (B454).

Απόδειξη της αντίθεσης: (Για λόγους συντομίας παραθέτουμε την απόδειξη όπως την διατυπώνει ο Γ. Τζαβάρας στα *Προλεγόμενα*, σελ. 146) «Αν υποτεθεί ότι ως προς το χρόνο ο κόσμος έχει ένα ξεκίνημα, θα πρέπει να προηγήθηκε ένας κενός χρόνος, δηλαδή ένας χρόνος κατά τον οποίον δεν υπήρχε κόσμος. Αλλά μέσα σε κενό χρόνο είναι αδύνατη οποιαδήποτε γένεση πραγμάτων, γιατί μεταξύ των άλλων απουσιάζουν και οι συνθήκες για τη γένεση της ύπαρξης. Μπορεί λοιπόν μέσα στον κόσμο ν' αρχίζουν κάποια πράγματα, αλλά ο ίδιος ο κόσμος δεν άρχισε ποτέ. Αν υποτεθεί τώρα ότι ως προς το χώρο ο κόσμος έχει όρια, τότε περιβάλλεται από ένα κενό χώρο. Το να έχει όμως κάποια σχέση με κάτι κενό, είναι σαν να μην έχει σχέση

με τίποτα, άρα μηδενικός είναι και ο περιορισμός του κόσμου από τον κενό χώρο. Ως προς το χώρο ο κόσμος είναι λοιπόν απεριοριστος.»

Ο Kant στη συνέχεια προχωρεί στην άρση αυτών των αντινομιών. Ως προς τις δύο πρώτες (ονομάζονται *μαθηματικές αντινομίες* γιατί προκύπτουν από τη σύνθεση και την αποσύνθεση *ομοιογενών* στοιχείων) δείχνει ότι, παρότι η εκάστοτε θέση και αντίθεση είναι αντιφατικές μεταξύ τους, δεν ισχύει ότι μία από τις δύο είναι αληθής (όπως θα υπαγόρευε η αρχή της αποκλείσεως του τρίτου) γιατί βασίζονται σε μια αντιφατική έννοια, την έννοια ενός ανεξάρτητου αισθητού κόσμου. Επειδή αυτή η έννοια είναι αντιφατική και άρα αδύνατη, τόσο οι θέσεις όσο και οι αντιθέσεις είναι λανθασμένες. Η έννοια ενός ανεξάρτητου αισθητού κόσμου είναι αντιφατική γιατί «ο χώρος και ο χρόνος μαζί με τα μέσα του φαινόμενα δεν είναι κάτι που υπάρχει καθ' εαυτό κι έξω από τις παραστάσεις μου, παρά είναι μόνο τρόποι παράστασης, και είναι ολοφάνερα αντιφατικό να πω ότι ένας τρόπος παράστασης υπάρχει και έξω από την παράστασή μου»²². Ως προς τις δύο τελευταίες αντινομίες (ονομάζονται *δυναμικές αντινομίες* γιατί προκύπτουν από τη συσχέτιση *ανομοιογενών* στοιχείων) δείχνει ότι ισχύουν τόσο οι θέσεις όσο και αντιθέσεις. Οι μεν θέσεις για τα πράγματα καθεαυτά, οι δε αντιθέσεις για τα φαινόμενα. Για παράδειγμα, αναφορικά με την αντίθεση: ελευθερία/φυσική αναγκαιότητα, τονίζει ότι η σχέση της πράξης προς τις αντικειμενικές αρχές του λόγου από τις οποίες εκπηγάζει, δεν είναι σχέση χρόνου. Οι αρχές αυτές δεν προηγούνται χρονικά της πράξης, όπως συμβαίνει με τα φυσικά αίτια «γιατί τέτοιες καθοριστικές αρχές δεν παριστάνουν μια σχέση των αντικειμένων προς τις αισθήσεις, συνεπώς προς αιτίες μέσα στο φαινόμενο, παρά παριστάνουν καθοριστικές αιτίες ως πράγματα καθεαυτά, τα οποία δεν υπόκεινται σε χρονικές συνθήκες. Έτσι η πράξη μπορεί όσον αφορά τη λογική αιτιότητα να θεωρηθεί ως ένα πρώτο ξεκίνημα, αλλά συνάμα όσον αφορά την τάξη των φαινομένων ως, απλώς και μόνο, εξαρτημένο ξεκίνημα, και χωρίς αντίφαση να θεωρηθεί ελεύθερη ως προς την πρώτη άποψη, αλλά ως προς τη δεύτερη (μια και είναι απλώς φαινόμενο) να θεωρηθεί ριγμένη κάτω από τη φυσική αναγκαιότητα»²³. Έτσι ο Kant *διασώζει τον χώρο της ηθικότητας με το να τον τοποθετήσει σε μια υπερεμπειρική σφαίρα ή, με άλλα λόγια, με το να περιορίσει το χώρο της γνώσης.*

13. Η διάκριση ανάμεσα στη φιλοσοφική και τη μαθηματική γνώση. Η έννοια της κατασκευής.

Από το τελευταίο τμήμα της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου*, την Υπερβατολογική Μεθοδολογία θα εξετάσουμε τη διάκριση ανάμεσα στη φιλοσοφική και μαθηματική γνώση όπως εκτίθεται την «Αγωγή του καθαρού λόγου στη δογματική χρήση».

Πολλοί ξεχωρίζουν τη φιλοσοφική γνώση από τη μαθηματική γνώση με βάση τη διαφορά των αντικειμένων τους (της ύλης των). Έτσι, λοιπόν, συνηθίζουν να λένε ότι η φιλοσοφική γνώση έχει ως αντικείμενό της την ποιότητα, ενώ η μαθηματική γνώση την ποσότητα. Αλλά όσοι κάνουν αυτό το διαχωρισμό, σύμφωνα με τον Kant, εκλαμβάνουν το αποτέλεσμα ως αιτία.

Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτά τα δύο είδη θεωρητικής γνώσης, κατά την άποψη του Kant, στηρίζεται στη μορφή τους, η οποία είναι και η αιτία που κάνει τα μαθηματικά να έχουν ως αντικείμενο την ποσότητα και η φιλοσοφία την ποιότητα.

Ας δούμε ποια είναι η μορφή αυτών των δύο ειδών θεωρητικής γνώσης: «Η φιλοσοφική γνώση είναι *λογική γνώση μέσω εννοιών* ενώ η μαθηματική γνώση είναι

²² Kant 1983, σελ. 149.

²³ Kant 1983, σελ. 156.

λογική γνώση μέσω κατασκευής των εννοιών. *Κατασκευάζω* μια έννοια θα πει: παρουσιάζω a priori την εποπτεία που αντιστοιχεί σ' αυτήν την έννοια» (A713).

Ο Kant, λοιπόν, διακρίνει δύο χρήσεις του θεωρητικού λόγου που παρά την καθολικότητα και τον a priori χαρακτήρα των γνώσεων που μας προσκομίζουν είναι πολύ διαφορετικές κατά τη μορφή τους. Αλλά τόσο η φιλοσοφική γνώση όσο και η μαθηματική γνώση προχωρούν με a priori συνθετικές κρίσεις γιατί μόνο αυτές περιέχουν γνώσεις με καθολικότητα και a priori χαρακτήρα.

Έτσι, λοιπόν, έχουμε δύο είδη a priori συνθετικών κρίσεων που διαφέρουν ριζικά στη μορφή τους και κατά συνέπεια στη χρήση τους.

Θα πρέπει, λοιπόν, να εξηγηθεί:

I) Πώς καθίσταται δυνατή η ύπαρξη των δύο αυτών χρήσεων του θεωρητικού λόγου; και

II) Σε τι συνίσταται ο a priori συνθετικός χαρακτήρας τόσο της φιλοσοφικής όσο και της μαθηματικής γνώσης.

Για να απαντήσουμε στο πρώτο ζήτημα θα παραθέσουμε ένα απόσπασμα από την *Κριτική του Καθαρού Λόγου*.

«Έτσι, λοιπόν, υπάρχει μια διπλή χρήση του λόγου και ενώ οι δύο [αυτοί] τρόποι χρήσης [του λόγου] μοιάζουν ο ένας με τον άλλο στην καθολικότητα και στην a priori καταγωγή της γνώσης τους, στην ανάπτυξή τους [ωστόσο] είναι πολύ διαφορετικοί. Η αιτία είναι ότι στο πεδίο του φαινομένου, μέσω του οποίου μας δίδονται όλα τα αντικείμενα, υπάρχουν δύο στοιχεία, η μορφή της εποπτείας (χώρος και χρόνος) η οποία μπορεί να γνωρισθεί και να καθοριστεί εντελώς a priori και η ύλη (το φυσικό στοιχείο) ή το περιεχόμενο - το οποίο σημαίνει κάτι τι που απαντά στο χώρο και το χρόνο και περιέχει κατά συνέπεια μια ύπαρξη [Dasein] που αντιστοιχεί στην αίσθηση. Όσον αφορά αυτό το υλικό στοιχείο, το οποίο δεν μπορεί ποτέ να δοθεί κατά ένα καθορισμένο τρόπο αλλιώς παρά μόνο εμπειρικά, δεν μπορούμε να έχουμε τίποτα a priori, εκτός από ακαθόριστες έννοιες της σύνθεσης των δυνατών αισθήσεων, καθ' όσον αυτές ανήκουν στην ενότητα της καταλήψεως ([δηλαδή] σε μια δυνατή εμπειρία). Εν αναφορά προς το μορφολογικό στοιχείο, μπορούμε να καθορίσουμε τις έννοιές μας σε μια a priori εποπτεία, καθόσον κατασκευάζουμε τα ίδια τα αντικείμενα μέσα στο χώρο και στο χρόνο μέσω μιας ομογενούς σύνθεσης θεωρώντας τα απλώς ως quanta. Η πρώτη μέθοδος καλείται χρήση του λόγου σύμφωνα με έννοιες και κατ' αυτήν δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε περισσότερο από το να υπαγάγουμε τα φαινόμενα υπό έννοιες σύμφωνα προς το πραγματικό τους περιεχόμενο.

Αυτές οι έννοιες δεν μπορούν να καθοριστούν παρά μόνο εμπειρικά, δηλαδή a posteriori ([και] πάντα σε συμφωνία προς αυτές τις έννοιες ως κανόνων μιας εμπειρικής σύνθεσης). Η άλλη μέθοδος είναι η χρήση του λόγου μέσω της κατασκευής εννοιών καθ' όσον οι έννοιες συνδέονται εδώ με μια a priori εποπτεία, [και] γι' αυτό το λόγο (ακριβώς) μπορούν να δίδονται a priori καθορισμένες και χωρίς καθόλου εμπειρικά δεδομένα στην καθαρή εποπτεία» (A723/B751).

Με άλλα λόγια, οι έννοιες που αναφέρονται στη μορφή της εποπτείας (δηλαδή οι έννοιες των Μαθηματικών) μπορούν να κατασκευαστούν δηλαδή να παρουσιαστούν a priori στην εποπτεία γιατί η μορφή της εποπτείας (χώρος-χρόνος) αποτελεί απλώς τον υποκειμενικό όρο κάθε εμπειρικής εποπτείας και κατ' αυτόν τον τρόπο είναι πάντα ήδη «δεδομένη» στην αισθητικότητά μας, χωρίς δηλαδή να εξαρτάται από την εμπειρία.

Αυτός είναι ο λόγος που τα μαθηματικά μπορούν να επεκτείνουν τη γνώση χωρίς τη βοήθεια της εμπειρίας. Παράλληλα από το γεγονός ότι ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν τους αναγκαίους όρους για την πρόσληψη κάθε εμπειρικού φαινομένου, προκύπτει ότι οι μαθηματικές γνώσεις είναι εφαρμόσιμες και στα ίδια τα φαινόμενα.

Ή για να το εκφράσουμε με διαφορετικά λόγια, είναι ακριβώς αυτή η δυνατότητα εφαρμογής των μαθηματικών εννοιών στα φαινόμενα, που καθιστά τα Μαθηματικά μια *a priori* γνώση αντικειμένων.

Από την άλλη μεριά οι φιλοσοφικές έννοιες δεν μπορούν να κατασκευαστούν δηλαδή να παρουσιαστούν *a priori* στην εποπτεία. Οι φιλοσοφικές έννοιες περιέχουν απλώς μια σύνθεση δυνατών εμπειρικών εποπτειών, που ως εμπειρικές εποπτείες δεν μπορούν ποτέ να δίνονται εκ των προτέρων αλλά οφείλουν να εμφανίζονται στην εμπειρία πάντα σύμφωνα μ' αυτές τις έννοιες.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να προχωρήσουμε στην απάντηση του 2ου ζητήματος δηλαδή, στο σε τι συνίσταται ο *a priori* συνθετικός χαρακτήρας τόσο της φιλοσοφικής όσο και της μαθηματικής γνώσης.

Ο ίδιος ο Kant λέει ότι (A721/B749) «Όταν πρόκειται να κρίνει κανείς συνθετικά περί μιας έννοιας, τότε είναι υποχρεωμένος να εξέλθει απ' αυτήν την έννοια και να προσφύγει στην εποπτεία μέσα στην οποία αυτή [η έννοια] δίδεται. Γιατί αν περιοριστεί σ' αυτό που περιέχεται μέσα στην έννοια, η κρίση θα ήταν απλώς αναλυτική, χρησιμεύοντας μόνο ως μια επεξήγηση της σκέψης, ως προς εκείνο που ήδη περιέχεται μέσα σ' αυτή». Και σ' ένα γράμμα του (στον Reinhold στις 12 Μαΐου 1789) τονίζει «Όλες οι συνθετικές κρίσεις της θεωρητικής γνώσης είναι δυνατές μόνον μέσω της σύνδεσης μιας δεδομένης έννοιας με μια εποπτεία. Εάν η συνθετική κρίση είναι μια κρίση εξ' εμπειρίας [Erfahrungsurteil], η εποπτεία πρέπει να είναι εμπειρική [empirische]· εάν η κρίση είναι *a priori* συνθετική, πρέπει να υπάρχει μια καθαρή εποπτεία που να τη θεμελιώνει»²⁴.

Με όσα έχουμε μέχρι τώρα πει για τις μαθηματικές κρίσεις είναι εύκολο να κατανοηθεί γιατί είναι *a priori* συνθετικές. Οι μαθηματικές έννοιες είναι κατασκευάσιμες δηλαδή παριστούν *a priori* την εποπτεία που αντιστοιχεί σ' αυτές. Συνεπώς οι μαθηματικές έννοιες, λόγω της μορφής τους, δίνουν πάντα τη δυνατότητα να ανατρέχουμε σε μια *a priori* εποπτεία δηλαδή σε κάτι διαφορετικό από τις ίδιες τις έννοιες²⁵. Γι' αυτό οι μαθηματικές κρίσεις είναι *a priori* συνθετικές.

Ας εξετάσουμε τώρα τις φιλοσοφικές κρίσεις. Ο ίδιος ο Kant λέει: «Αλλά, εάν αυτό που μου είναι δεδομένο είναι η *υπερβατολογική* έννοια μιας πραγματικότητας, ουσίας, δύναμης κ.λ.π. τότε αυτή δεν υποδηλώνει ούτε μια εμπειρική ούτε μια καθαρή εποπτεία, αλλά μόνο τη σύνθεση των εμπειρικών εποπτειών οι οποίες όντας εμπειρικές δεν μπορούν να δίδονται *a priori*. Και αφού η σύνθεση είναι, λοιπόν, ανίκανη να προχωρήσει *a priori* πέρα από την έννοια, στην αντίστοιχη εποπτεία, η έννοια δεν μπορεί να αποφέρει καθορίζουσα συνθετική πρόταση, αλλά μόνο μια αρχή για τη σύνθεση των δυνατών εμπειρικών εποπτειών» (A722/B750).

Εφόσον, λοιπόν, μια φιλοσοφική έννοια «δεν υποδηλώνει ούτε μια εμπειρική ούτε μια καθαρή εποπτεία» σε τι συνίσταται ο συνθετικός χαρακτήρας των κρίσεων που σχηματίζονται απ' αυτές τις έννοιες;

Οι φιλοσοφικές κρίσεις είναι συνθετικές κατά ένα διαφορετικό και θεμελιακό τρόπο. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας. Αυτές, όπως έχουμε τονίσει, δεν αφορούν ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, αναφέρονται στις συνθήκες της δυνατότητας της εμπειρίας εν γένει ή με άλλα λόγια εκφράζουν τη συνθετική ενότητα των παραστάσεων εν γένει, χάρις στην οποία και μόνο είναι δυνατόν να νοήσουμε ένα πράγμα ως αντικείμενο της εμπειρίας. Οι θεμελιώδεις αρχές εκφράζουν αυτή την πρωταρχική σύνθεση χάρις στην οποία

²⁴ Zweig 1967, σελ. 141.

²⁵ Μια λεπτομερέστερη εξέταση αναδεικνύει ότι η διατύπωση αυτή δεν είναι χωρίς προβλήματα. Βλ. Παγωνδιώτης 2001.

πρωτοσηματίζεται κάτι *ως αντικείμενο εν γένει*. Γι' αυτό και οι θεμελιώδεις αρχές αποτελούν απλώς αρχές σύνθεσης δυνατών εμπειρικών εποπτειών (δηλαδή κανόνες σύνδεσης των κατ' αίσθηση αντιλήψεων).

Ι κ α ν ό τ η τ ε ς				
ΑΙΣΘΗΤΙΚΟΤΗΤΑ (παράγει εποπτείες)	ΦΑΝΤΑΣΙΑ (παράγει σχήματα)	ΔΙΑΝΟΙΑ (παράγει έννοιες)	ΛΟΓΟΣ (παράγει ιδέες)	
εμπειρικό (a posteriori) επίπεδο	<i>a posteriori</i> συνθετικές κρίσεις			(οι ιδέες [ψυχή, κόσμος, θεός] σε αντίθεση με τις έννοιες δεν μπορούν να δοθούν σε καμιά δυνατή εποπτεία και γι αυτό λειτουργούν μόνο ως ρυθμιστικά ιδεώδη)
	εμπειρική εποπτεία	εμπειρικό σχήμα	εμπειρική έννοια	
καθαρό (a priori) επίπεδο	<i>a priori</i> συνθετικές κρίσεις των μαθηματικών			
	καθαρή εποπτεία ²⁶ (χώρος, χρόνος)	υπερβατολογικό σχήμα	μαθηματική έννοια	
	-----	υπερβατολογικό σχήμα	φιλοσοφική έννοια	
<i>a priori</i> συνθετικές κρίσεις της φιλοσοφίας				

Έτσι οι καθαρές έννοιες της διάνοιας δεν φανερώνουν ούτε μια εμπειρική ούτε μια καθαρή εποπτεία αλλά αποκλειστικά τη σύνθεση των εμπειρικών εποπτειών και αυτό το επιτυγχάνουν (όπως είδαμε στη σχηματοποίηση) μέσω των υπερβατολογικών σχημάτων που είναι υπερβατολογικοί προσδιορισμοί του χρόνου. Στις θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας μπορούμε να βγαίνουμε έξω από την έννοια της κάθε κατηγορίας μέσω του αντίστοιχου υπερβατολογικού της σχήματος.

Θα μπορούσαμε τελικά να πούμε, κάπως σχηματικά, ότι για να κρίνουμε συνθετικά με βάση μια εμπειρική ή μια μαθηματική έννοια πρέπει να βγούμε απ' αυτή την έννοια και μάλιστα να ανατρέξουμε στην εποπτεία μέσα στην οποία δίνεται, και ότι αυτή ακριβώς η δυνατότητα να ανατρέξουμε από την έννοια στην εποπτεία θεμελιώνεται μέσω των αρχών της καθαρής διάνοιας που αναφέρονται στις συνθήκες της δυνατότητας της εμπειρίας εν γένει.

Η ανάλυση αυτή του Kant, παρά τον υπερβολικά σχηματικό χαρακτήρα της, πιστεύουμε ότι είναι πολύ διαφωτιστική όχι μόνο για τη διαφορά ανάμεσα στη Φιλοσοφία και τα Μαθηματικά, αλλά και για το πώς κατανοούσε ο Kant τις *a priori* συνθετικές κρίσεις οι οποίες αποτελούν ίσως την πιο αμφιλεγόμενη έννοια της *Κριτικής του Καθαρού Λόγου*. Είναι, επίσης, σημαντικό να τονιστεί ότι ο Kant στα πλαίσια αυτής της ανάλυσης, επιτυγχάνει μια σαφή οριοθέτηση τόσο των καθαρών Μαθηματικών όσο και της Φιλοσοφίας, αποκλείοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα αναγωγής των πρώτων στη δεύτερη ή το αντίστροφο. Η οριοθέτηση μάλιστα αυτή, δεν γίνεται μέσω του καθορισμού του «αντικειμένου» τους, αλλά μέσω του καθορισμού της μορφής (του είδους) της γνώσης που έχουν τη δυνατότητα να κατακτήσουν. Γι' αυτό το λόγο και ο Kant αναφέρεται στις δύο διαφορετικές

²⁶ Για την ακρίβεια πρόκειται για μορφολογική εποπτεία του χώρου ή του χρόνου. Πρβλ Β 161 υποσημείωση «Ο χώρος όταν παριστάνεται ως *αντικείμενο* (όπως πραγματικά τον χρειάζεται η Γεωμετρία) περιέχει περισσότερα απ' όσο μια ψιλή μορφή της εποπτείας, δηλ. *περίληψη* του πολλαπλού, που είναι δεδομένο κατά τη μορφή της αισθητικότητας, σε μια *εποπτειακή* παράσταση, έτσι ώστε η *μορφή* μεν της εποπτείας να παρέχει μόνο πολλαπλό, αλλά η *μορφολογική εποπτεία* ενότητα της παραστάσεως.»

«χρήσεις του λόγου» και όχι στα διαφορετικά «αντικείμενα» των μαθηματικών και της φιλοσοφίας.

Σχόλιο για τον Kant και τις μη-ευκλείδειες γεωμετρίες

Η ανάπτυξη των μη-ευκλείδειων γεωμετριών όχι μόνο δεν καταρρίπτει την άποψη του Kant περί του συνθετικού χαρακτήρα των γεωμετρικών προτάσεων, αλλά την επιβεβαιώνει. Αν οι προτάσεις της ευκλείδειας γεωμετρίας ήταν αναλυτικές-δηλαδή λογικές ταυτολογίες- τότε οι αρνήσεις τους θα ήταν λογικές αντιφάσεις. Συνεπώς, σ' αυτή την περίπτωση, δεν θα μπορούσαν καν να αναπτυχθούν οι μη-ευκλείδειες γεωμετρίες, γιατί με δεδομένο ότι αυτές βασίστηκαν στην άρνηση κάποιων από τα αξιώματα της ευκλείδειας γεωμετρίας, θα ήταν σαν να λέμε ότι βασίστηκαν σε κάτι λογικά αντιφατικό. Ο ίδιος ο Kant είχε εντοπίσει το γεγονός ότι η άρνηση του αιτήματος των παραλλήλων δεν αποτελεί λογική αντίφαση: «...στην έννοια ενός σχήματος, το οποίο περικλείεται από δύο ευθείες γραμμές, δεν υπάρχει αντίφαση, γιατί οι έννοιες δύο ευθειών και η συνάντησή τους δεν περιέχουν καθόλου άρνηση ενός σχήματος· το μη δυνατό στην περίπτωση αυτή δεν έγκειται στην έννοια αυτή καθαυτή, αλλά στην κατασκευή της έννοιας στο χώρο, δηλαδή στους όρους του χώρου και στον προσδιορισμό του» (B268). Ωστόσο, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Kant δεν θα δέχονταν ότι οι μη-ευκλείδειες γεωμετρίες μπορούν να μας παρέχουν γνώση για τον κόσμο των αντικειμένων στο βαθμό που αποτελούν εννοιολογικές συλλήψεις που δεν υπάγονται στις μορφολογικές συνθήκες της εποπτείας.²⁷

Βιβλιογραφία

- Allison, H. (1983): *Kant's Transcendental Idealism*, Yale University Press, New Haven and London.
- Beth, E.W. (1965): *The Foundations of Mathematics*, North-Holland Publishing Company.
- Brittan, G. (1978), *Kant's Theory of Science*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Butts, R. (editor) (1986): *Kant's Philosophy of Physical Science*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Holland.
- Coffa, J. A. (1991): *The Semantic Tradition from Kant to Carnap*. Cambridge University Press.
- Friedman, M. (1985): "Kant's Theory of Geometry", *The Philosophical Review*, Vol. XCIV, No. 4, σελ. 455-506.
- Friedman, M. (1990): "Kant on Concepts and Intuitions in the Mathematical Sciences", *Synthese* 84, σελ. 213-257.
- Friedman, M. (1992): *Kant and the Exact Sciences*. Harvard University Press, Cambridge.
- Heidegger, M. (1967): *What is a Thing?*, W.B. Barton, Jr/Vera Deutsch (trans), Gateway Editions, South Bend, Indiana.
- Heidegger, M. (1962): *Kant and the Problem of Metaphysics*. (trans.) James S. Churchill. Bloomington: Indiana University Press.

---

²⁷ Ευχαριστώ τον Γιάννη Πίση για τα σχόλια του στο κείμενο.

- Hintikka, J. (1967): "Kant on the Mathematical Method", *The Monist* 51, σελ. 352-375.
- Kant I. (1929): *Critique of Pure Reason*, N. Kemp Smith (trans), Macmillan Education Ltd, London.
- Kant I. (1950): *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, L. Beck (trans.), Boddsmerrill, Indianapolis, Indiana.
- Kant, I. (1979): *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, Τομ. 1-2, Μετ. Α. Γιανναράς. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Kant, I. (1983): *Προλεγόμενα σε κάθε Μελλοντική Μεταφυσική*, Εισ.-Μετ.-Σχόλια Γ. Τζαβάρας. Εκδ. Δωδώνη.
- Kant, I. (1999): *Κριτική του Καθαρού Λόγου- Υπερβατική Διαλεκτική και Μεθοδολογία*, Μετ. Μ. Δημητρακόπουλος.
- Parsons, C. "Kant's Philosophy of Arithmetic", στο Morgenbesser, Suppes, White (1971): *Philosophy, Science and Method. Essays in Honour of Ernest Nagel*, MacMillan & St Martin's Press.
- Paton, H. (1970), *Kant's Metaphysic of Experience*, George Allen & Unwin, London.
- Windelband, W., Heimsoeth, H (1985): *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, Τομ. Β και Γ', Μετ. Ν.Σκουτερόπουλος. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Zweig, A. (επιμέλεια & μετάφραση) (1967): *Kant – Philosophical Correspondence 1759-99*. The University of Chicago Press.
- Παγωνδιώτης, Κ. (2001): «Το Πρόβλημα της Κατασκευής των Μαθηματικών Εννοιών στον Καντ», *Δευκαλίων*, 19/1, Ιούνιος 2001.

Πίνακας -Η Αρχιτεκτονική της Κριτικής του Καθαρού Λόγου

ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ	ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ	
<p>(A21) Η επιστήμη όλων των a priori αρχών της αισθητικότητας.</p> <p>(A22) Στην Υπερβ. Αισθητική θα απομονώσουμε πρώτα την αισθητικότητα αποχωρίζοντας από αυτήν ό,τι νοεί η διάνοια (Verstand) με τις έννοιές της, έτσι που να μην απομένει τίποτα άλλο παρά μονάχα η εμπειρική εποπτεία. Έπειτα θα απομακρύνουμε και απ' αυτή την εποπτεία ό,τι ανήκει στην κατ' αίσθηση εντύπωση, ώστε να μην απομένει τίποτα άλλο παρά μονάχα καθαρή εποπτεία και η ψιλή καθαρή μορφή των φαινομένων, πράγμα που είναι το μόνο που μπορεί να μας πορίσει την a priori αισθητικότητα. Από αυτή την εξέταση θα προκύψει ότι υπάρχουν δύο καθαρές μορφές κατ' αίσθηση εποπτείας, ως αρχές της a priori γνώσεως, δηλ. ο χώρος και ο χρόνος.</p>	<p>B87 Σε μια υπερβατολογική λογική απομονώνουμε τη διάνοια . . και προβάλλουμε μονάχα από τη γνώση μας εκείνο το μέρος της νοήσεως που έχει αποκλειστικά την πηγή του στη διάνοια. Η χρήση όμως αυτής της καθαρής γνώσεως στηρίζεται σ' αυτό τον όρο: ότι δηλ. τα αντικείμενα στα οποία αυτή μπορεί να βρει εφαρμογή μας είναι δεδομένα στην εποπτεία.</p>	
	ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ	ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ
	<p>B87 Το μέρος της υπερβατολογικής λογικής που πραγματεύεται τα στοιχεία της καθαρής γνώσεως του και τις αρχές, χωρίς τις οποίες δεν μπορεί να νοηθεί κανένα απολύτως αντικείμενο είναι η Υπερβατολογική Αναλυτική που είναι συνάμα και μια λογική της αλήθειας. (Βλ. επίσης γενικό σμέρασμα στο Β 303)</p> <p>ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ</p> <p>A66 [Με τον όρο αυτό εννοώ] την ανατομία αυτής της ίδιας της ικανότητας της διάνοιας με σκοπό να ερευνηθεί η δυνατότητα a priori εννοιών κατά τέτοιο τρόπο, ώστε αυτές να τις βρίσκουμε αποκλειστικά και μόνο μέσα στη διάνοια την ίδια που αυτός είναι ο τόπος της γεννήσεως τους και να αναλύσουμε γενικά την καθαρή τους χρήση.</p> <p>ΥΠΕΡΒΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΑΘΑΡΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ</p> <p>(A 85)... την εξήγηση του τρόπου με τον οποίο μπορούν έννοιες να αναφέρονται a priori σε αντικείμενα, την ονομάζω υπερβατολογική παραγωγή των εννοιών αυτών και την διαστέλλω από την εμπειρική παραγωγή, η οποία δηλώνει τον τρόπο, με τον οποίο μια έννοια αποκτάται δια της εμπειρίας και του στοχασμού πάνω σε αυτή την εμπειρία και γι' αυτό δεν αφορά την νομιμότητα αλλά το γεγονός, από το οποίο εκπήγασε η κτήση της.</p>	<p>ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΑΡΧΩΝ</p> <p>A132 Η Αναλυτική των Θεμελιωδών Αρχών θα είναι αποκλειστικά και μόνο ένας κανόνας για την κριτική ικανότητα, που θα τη διδάσκει να εφαρμόζει στα φαινόμενα τις έννοιες της διάνοιας [κατηγορίες], οι οποίες περιέχουν τους όρους των a priori κανόνων</p> <p>ΣΧΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΑΡΗΣ ΔΙΑΝΟΙΑΣ</p> <p>A.136. Πραγματεύεται τους κατ' αίσθηση όρους υπό τους οποίους είναι μονάχα δυνατό να χρησιμοποιηθούν καθαρές έννοιες της διάνοιας.</p> <p>A.160 Κατά την εφαρμογή των καθαρών εννοιών της διάνοιας στη δυνατή εμπειρία η χρήση της συνθέσεώς τους είναι είτε μαθηματική είτε δυναμική: γιατί αυτή αναφέρεται πότε μόνο στην εποπτεία πότε στην ύπαρξη ενός φαινομένου εν γένει</p> <p>ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΑΘΑΡΗΣ ΔΙΑΝΟΙΑΣ</p> <p>A 136. [που πραγματεύονται] εκείνες τις συνθετικές κρίσεις, οι οποίες υπό τους όρους αυτούς [της σχηματοποιήσεως] απορρέουν a priori από τις καθαρές έννοιες της διάνοιας και υπόκεινται ως βάση σε όλες τις άλλες a priori γνώσεις, δηλ. τις θεμελιώδεις αρχές της καθαρής διάνοιας.</p> <p>Μαθηματικές Αρχές</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Αξιώματα της εποπτείας 2. Προλήψεις της κατ' αίσθηση αντίληψης <p>Δυναμικές Αρχές</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Αναλογίες της εμπειρίας 4. Αιτήματα της εμπειρικής νοήσεως εν γένει <p>A63 Επειδή όμως είναι πολύ δελεαστικό και συναρπαστικό να χρησιμοποιεί κανένας μόνες τους αυτές τις καθαρές γνώσεις της διάνοιας και τις καθαρές θεμελιώδεις αρχές, και μάλιστα υπερβαίνοντας τα όρια της εμπειρίας, η οποία όμως μόνη μπορεί να μας προμηθεύει την ύλη (τα αντικείμενα), στην οποία μπορούν να βρουν εφαρμογή οι καθαρές εκείνες έννοιες της διάνοιας, γι' αυτό η διάνοια διατρέχει τον κίνδυνο να κάνει καθ' ύλην χρήση των απλώς τυπικών αρχών της καθαρής διάνοιας και να κρίνει χωρίς διάκριση αντικείμενα που ωστόσο δεν μας έχουν δοθεί, που ίσως μάλιστα δεν μπορούν ποτέ με κανένα τρόπο να μας είναι δεδομένα. . . . Έτσι το δεύτερο μέρος της Υπερβατολογικής Λογικής πρέπει να είναι οπωσδήποτε μια κριτική αυτής της διαλεκτικής ψευδαισθήσεως, και να ονομάζεται Υπερβατολογική Διαλεκτική ... με την έννοια μιας κριτικής της διάνοιας και του λόγου αναφορικά προς την υπερφυσική χρήση τους.</p> <p>Οι καθαρές έννοιες του λόγου [ψυχή, κόσμος, θεός] εκτείνονται στην "απόλυτη ολότητα όλης της δυνατής εμπειρίας" και αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εμπειρία, γιατί δεν υπάρχουν κατ' αίσθηση αντίληψεις της. Οι έννοιες του λόγου λοιπόν δεν εφαρμόζονται στην εμπειρία, παρά την υπερβαίνουν</p> <p>(B379) "... όλες οι υπερβατολογικές ιδέες μπορούν να υπαχθούν σε τρεις τάξεις, από τις οποίες η πρώτη περιέχει την απόλυτη ενότητα του σκεπτόμενου υποκειμένου, η δεύτερη περιέχει την απόλυτη ενότητα της σειράς των συνθηκών του φαινομένου, η τρίτη περιέχει την απόλυτη ενότητα της συνθήκης για τη δυνατότητα όλων των αντικειμένων του σκέπτεσθαι εν γένει. Το σκεπτόμενο υποκείμενο είναι το αντικείμενο της Ψυχολογίας, το σύνολο όλων των φαινομένων (ο κόσμος) είναι το αντικείμενο της Κοσμολογίας, και το πράγμα (το on όλων των όντων) που περιέχει την ανώτατη συνθήκη για τη δυνατότητα όλων όσων μπορούν να νοηθούν, είναι το αντικείμενο της Θεολογίας" (B 391).</p> <p>ΟΙ ΠΑΡΑΛΟΓΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ (ΨΥΧΗ)</p> <p>Η ANTIΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ (ΚΟΣΜΟΣ)</p> <p>ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ (ΘΕΟΣ)</p>

Η Κριτική του Καθαρού Λόγου αποτελείται από την Υπερβατολογική Στοιχειολογία και την Υπερβατολογική Μεθοδολογία. Στον πίνακα παρουσιάζεται η αρχιτεκτονική της Υπερβατολογικής Στοιχειολογίας η οποία αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου